

YENİ BİR DÜNYA ÖZLEMİNDEN KIRIK DÖKÜK, İĞRETİ BİR GECEKONDUYA RAZI OLMANIN İTİLMİŞLİĞİNE: AYTUNÇ ALTINDAL'IN ARDINDAN AYKIRI, SIRA DIŞI BİR AYDININ SIRADAN-AMA MEDYATİK, SİNEMATOGRAFİK BİR PORTRESİ

Ertan Eğribel

Aytunç Altındal 18 Kasım 2013'de hayatını kaybetti. Kendisini sevgi ve rahmetle anıyoruz. Aytunç Altındal (1945-2013), verimli 1960 kuşağının Türkiye'de sayıları azalan son temsilcilerindendi. 1960 kuşağı ve onların 1970'li yıllar sonrasındaki serüvenleri dünyada ve Türkiye'de aynı özellikler göstermemiştir. Ancak yine de genel bir eğilimden söz edilebilir. 1960'lar, yeni bir dünya özlemiyle bütün tarihi mirastan vazgeçen, geleneklerden boşalan dünya ölçeğinde büyük devrimci dalganın en yükseğe çıkmasıydı. 1970'lerin sonu ve 1980'ler artık dalganın geriye çekildiği ama geride kalan kumdan, çakıldan, yıkım ve enkazdan faydalanarak iğreti, tutarsız, kırık-dökük devasa bir gecekondunun inşa edildiği bir dönemdir. İdeolojilerin, tarihin, sosyalizmin, ulusal bağımsızlık hareketlerinin gözden düştüğü bu dönem küre-yerelleşme olarak günümüzde parlatılıyor, kutsanıyor. Yeni toplumsal hareketler, etnik, dini yerellikler, muhafazakarlaşma ile birlikte yeni düzenin temellerini oluşturuyor.¹ Bu süreç aslında kişilerin serüveni ile birleştiği için kendi hikayemiz de oldu. Benim Aytunç Altındal'ı tanımam büyük alt üst oluşların yaşandığı böyle bir geçiş döneminin başında oldu. Her yönüyle dizginleri boşalmış 1970'li yılları yaşayan ve 1980 sonrasında da belli zorluklarla, duvarlarla karşılaşan genç bir öğrenci olarak yoksullaşan entelektüel ve mücadele ortamı içinde karşılaşabileceğimiz aykırı, sıra dışı çok az kişiden biriydi. Özellikle 12 Eylül darbesi sonrasında geçmişte öne çıkan sosyalist

¹ Türkiye 1980 darbesi sonrasında dünyada ABD merkezli yeni gelişmelere direnç gösteremedi. Bu dönemde ayrıcalıklarını kaybeden eski siyasi liderlerden biri "tapulu arazimde gecekonduyu inşa ettirmem" diye çırpınsa ve cumhurbaşkanlığına kadar gelse de sonrasında etkisiz kaldı ve tasfiye edildi. Temelde değişiklik olmadan 12 Eylül sonrasında eski-yeni arasında bir ayrım ve çekişme ortaya çıktı. Bu gelişme, yeni görüşleri, bilgileri de gerekli kılıyordu.

örgütlerin öncüleri ya hapishaneye tıkmış ya da yurtdışında mülteci durumuna düşmüş, Türkiye’de kalanların çoğu da kaçak durumunda bir hayat yaşamak zorunda kalmışlardı. Buna karşılık 1970’li yılların kör döğüşünde ve 1980 sonrası dönemde yurtdışına çıkma ve dışarda da yerleşik, rahat bir yaşam inşa etme imkanları varken, Aytunç Altındal seçimini Türkiye’de kalmak, böyle bir ortamda aykırı yayın yapan Havass Yayınevi’ni kurmak ve 12 Eylül sonrası da yola devam etmek yolunda yaptı. Bu, zor dönemde ortaya çıkan fırsatları değerlendirme biçimiydi, başarısızlık halinde bile dönemin aktörlerinden biri olmak, tanınmak mümkündü. Cağaloğlu’nun bilinen yerleşik yayıncılığının dışında alışılmadık bir biçimde, Teşvikiye’de o zaman için lüks görülebilecek, kiraya tutulan bir apartman dairesinde yayıncılık yapmayı seçti. Cağaloğlu’nun hanlarının karmaşasından, rastgele ziyaretlerinden, gürültü ve kalabalığından uzak, sessiz, sakin ortamda zili çalınarak içeri girilen yayınevinde işler de aynı telaşsız bir sakinlik içinde yürürdü. Yayınevinin yeri kadar yayınladığı kitaplar da sadece konuları açısından değil, aynı zamanda ilgi çekici kapakları, birinci hamur kağıda basılmış temiz baskıları, lüks ciltleri ile de dikkat çekti. Diğer yayınevlerinden farklılaştı.² Yine o dönemde yayınlanan ajitatif-propagandist sosyalist dergiler veya haftalık-aylık piyasa dergilerinin yanında *Süreç* dergisi, boyutu, kalın, özenli kapağı, konuları, birinci hamur kağıda basılan sayfaları, cildi itibariyle de bambaşka bir yol tutturdu.³ Havass Yayınevi’nin ilk yayınlanan, “SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü”nün hazırladığı *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, Türkiye’deki Alman Politikası (1941-1943)* kitabının çevirisi, sadece yayınevinin izleyeceği çizgiyi değil, aynı zamanda kapağı, kağıdı ve baskı kalitesiyle diğer yayınevlerinden farklılığını da ortaya koyuyordu.⁴ Bu gösterişli, dışarıdan bol para saçılmış görünen dergi ve yayıncılı-

² 1960’ların sağladığı görece özgürlük ortamında Marx, Engels ve sosyalizm ile ilgili çeviri kitaplar furyası başlamış, alalecele basılan bu yayınlar eksik, hatalı, özensiz, çamur gibi baskılarla okurun eline ulaşmıştı. Bunun mazereti okurun bir an önce bilinçlenmesi gerektiği olmuştur. Havass bunun tam tersi bir tavırla, özenli ve tam çevirilerle, 1. hamur kağıda basılmış, lüks ciltli kitaplarıyla yeni bir anlayış getiriyordu.

³ *Süreç* dergisi sosyalist-komünist bir dergi olarak çıkıyordu ama Amerika’da yayınlanan ünlü sosyalist bir dergiden veya ünlü think tank kurumlarının çıkardığı, doğrudan yönetime hitap eden dergilerinden bile şıktı. Bu nedenle yayın piyasasında ve sol çevrelerde büyük sermayenin çıkardığı, renkli “burjuva dergisi” olarak etiketlendi. Aytunç Altındal için bunun üzerinde durmaya gerek bile yoktu. Tam tersine bu yaptığı işin “farkına” varılmasıydı. Mutlu oldu!

⁴ Havass Yayınevi’nin ilk kitabının da çevirisini yapan Levent Konyar, gerçekten sessiz, efendi, uyumlu, becerikli, titiz, bilgili, kimseyi itmeyen, kendini öne çıkarmayan, çalışkan, dürüst, güvenilir kişiliğiyle yayınevinin her şeyiydi. Yayınevinin Aytunç Altındal ile bütünleşen zengin, gösterişli kimliğinin dışında kalan, içten, samimi, mütevazı, kararlı, fedakar kimliği Levent Konyar ile özdeşleşmişti. Boğaziçi Üniversitesi’ndendi, çeviri yaptı, tashih yaptı, matbaa işlerini gördü, dergi postaladı, kitap taşıdı, yazı yazdı, ne eksik gördüyse yaptı. Ne yayınevinden bir geliri vardı, ne de sonrasında Aytunç Altındal’ın üzerinden sürekli bir işe girdi. Yayınevine, işlere, misyonuna tamamen “amatör” (o zaman buna ücretsiz, sosyalist-komünist deniliyordu) bir istekle bağlı kaldı. Yayınevi kendi iradesi dışında kapanınca Aytunç Altındal’dan ve yayın piyasasından yolunu tamamen ayırdı ve bir daha yayın piyasasına da girmedi. Böylece, Aytunç Altındal ile Bağdat caddesinden başlayıp,

ğın çevresinde bir araya gelen, yine o zamanki yayın piyasasına aykırı düşen, iyi eğitilmiş, sosyalist, eli yüzü düzgün, dürüst, geleceği parlak genç bir kuşak, verilen görüntünün tam tersine yayınevinin baskıdan cilde, hamallıktan dağıtımcılığa, yayınevinin parkelerinin cilalanmasından gündelik temizliğine, çaycılıktan ayak işlerine kadar her türlü işine gönüllü olarak koştu. Havass Yayınevi bir anlamda sonraki yıllarda ortaya çıkacak profesyonel Batı tarzı plaza yayıncılığının veya yönetimden proje alıp-satarak varlığını sürdüren think tank kuruluşlarının ilk ama sosyalist-komünist amatör ruhla işleyen bir örneği idi. Levent Konyar, Sibel Özbudun, Erol Balkan, Banu Avar, Ahmet Dura ve sonrasında (o zamanlar on yedi yaşında, antropoloji öğrencisi olan eşim) Betül Türker, Erdinç Özköylü, Göksel Aksu, Hürriyet Konyar yayınevinin kahramanlarıydılar.⁵ Ben “sevgili durumu”ndan yararlanarak fiili yayıncılık işlerine değil ama Aytunç Altındal’ın “sohbetlerine” belli bir programa ve sürekliliğe dahil olmadan katıldım. Aytunç Altındal’ın anlattıkları, önceki dönemin tartışmalarını takip eden, Kemal Tahir okuru ve Baykan Sezer öğrencisi olarak yabancıymış değilim. Farklı bakış açıları mümkündü. Ancak Aytunç Altındal’ın kişisel sihri, şık giyimi, kibarlığı, herkesi, her olayı önemseyişi, en sıradan, açık olayı bile abartılı, ayrıntılı işaret edişi, tedirgin, kaygılı, açığa çıkmaktan kaçınan hali bir illüzyon yaratırdı. Bir sırrı sadece sizinle paylaşır gibi fısıltıyla eğilişi, her zaman takip ediliyormuş ve dinleniyormuş tavrı gizemli bir serüvenin içine girme heyecanı verir, oyuna katılırdınız.⁶

Bakırköy, Paris, Teşvikiye serüveniyle devam eden yaklaşık on senedir süren birlikteliği de sona erdi. Ancak her zaman geçmişte yaptıkları işe karşı saygılı ve sadık kaldı. Havass-Süreç yayınevinin ve değerli dergi-kitap yayınlarının için, hiçbir çıkara beklemeden tek mirasçısı Levent Konyar’dır.

⁵ Yayınevinin çevresindeki gençlerin birçoğu daha sonra yayıncılık alanında, üniversitede, büyük şirketlerde, televizyonlarda önemli bir yer edindiler ve önemsenen işler yaptılar. Herkes çok değerli ve önemliydi. Betül en küçüğümüzdü, ama kendini öne çıkarmadan, başkaları için en gözüpek, en inatçı ve fedakar olardı. Bu kendine yontmayan, hesapsız hali çocuk yüzüne, duygularına daha çok saflık katardı. Ancak bu saflık/samimiyet uygulamada keskin bir kararlılığa dönüşürdü. Kırık, alçılı ayakla yürüyerek dergi ve kitapların tek tek kitapçılara dağıtımını yapıp, paralarını toplayıp, yeni siparişler aldıktan sonra, bir de Beşiktaş’taki öğrenci evimizin beşinci katına beni görmek için çıkmasını beklerdim.

⁶ Havass’ın yayınevinin adı oluşu da gizemin bir parçasıydı. Bunun biri (havass) doğrudan seçkin

1970'lerin sonunda Türk toplum tarihi ve Osmanlılık tartışmaları giderek sosyalist çevrelerin ilgi alanının dışına çıktı; sosyalizm militanlaşırken tarihi boyutunu kaybetti. Aytunç Altındal bağımsızlıkçı, Anadolu'cu sosyalist bir aydın olarak bu ilgiyi sürdüren ender kişilerden biriydi. Sosyalist çevrelerde önerilen, bitmek tükenmek bilmez biçimde tartışılan ve karşı tarafı mahkum etmekten başka bir yararı kalmayan devrim modelleri tartışması konusunda da farklı bir tavra sahipti.⁷ Tarih sadece bir renk, geçerken değinilen bir özellik değildi. Tarih ilgisi gizli belgelerle başlayıp giderek toplumu dışlayan başka biçimler alsa ve gizemli hale gelse de sonraki dönemde de varlığını korudu. Aytunç Altındal bir sosyalist olarak Osmanlılık, din, İslamiyet, modernleşme, Batı düzeninin işleyişi ve karanlık yüzü, tarikatlar, gizli örgütler, Orta Asya ilgisini sürdürdü. Bunu belli bir dünya görüşüne dayamaktansa giderek gizli belgeler yayını ve çevirisine indirgedi. Bu, 1970'ler sonu ve 1980'lerin başlangıcında, kendini sosyalist olarak tanımlamanın da ötesinde, bir yayınevi kimliği için alışılmadık bir durumdu. Bu dönem üniversitede öğrenciler ve hocalar açısından tartışma imkanları sınırlanmış, tasfiyelerle korku ve baskı ortamı egemen hale gelmişti.⁸ Gündelik çatışmanın sıkışmışlığı dışında yeni bir pencere aralamak, verili koşulların dışına çıkmak için tarih aslında verimli bir alandı. Ancak bunun yerine geçmişin kültürel mirasının ve tartışmalarının ötesinde kültürel konular Batı'dan gelme biçimiyle öne çıktı. Bu dönemde kültürel düzeyde örgütlenme ve ayakta kalma çabası biçiminde ortaya çıkan mücadele biçiminin bir sonucu olarak aydınlar girişimi olan YAZKO, aydınlar dilekçesi ve sonrası kurulan İnsan Hakları Derneği gibi girişimlere bile tahammül edilemiyordu. Bir yönüyle zorunlu olarak yeni konular gündeme geliyordu. Kültürel konuların öne çıkması da bunun bir ürünüydü. Bu yönde çalışan, yazar, en önemlisi aynı zamanda arkasında bir dergi ve yayınevi de bulunan kişiler aslında çok fazla da değildi. Murat Belge, Hilmi Yavuz, Atilla İlhan, Aytunç Altındal bunlar içinde en

olan anlamı vardı, bir de bilinmeyen, sadece bizim bildiğimiz bir anlamı! Gerçekte Havass'ın iki s ile yazılışı bir zorunluluktandı. Fransa'da aynı adla bir yayınevi (Havas) olduğu için aynı adı kanuni olarak kullanmak mümkün değildi. Ancak Aytunç Abi buna da özel, gizli bir anlam vermekten ve bilinçli bir seçim olduğunu söylemekten vazgeçmedi. Biri sosyalizmin s'siydi! Gelincik sigarasının kapağında yer alan motifin ters çevrildiğinde Mao'ya benzediğinin söylendiği bir dönemdi! Bu nedenle bu açıklama garip gelmiyordu.

⁷ *Süreç* dergisi çıkarken dönemin jargonu içinde kendine ayrı bir yer ve rol biçiyordu. "*Süreç her türlü statik ve mekanik "model" önerilerine ve anlayışlarına kesinlikle karşıdır: taklit edilecek bir model arayışı içinde değildir. Bu nedenledir ki, taklit edilecek sosyalizm-komünizm "model/ler"i olabileceği inancıyla hareket eden kadrolarla ve önerileriyle kuramsal bağları yoktur.*" (Yayın kurulu adına: Aytunç Altındal, "*Süreç Dergisi Hakkında*", *Süreç, Siyasal Kültür Dergisi*, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 1980.)

⁸ Bütün bu alt üst oluş ve kargaşada Baykan Bey 1970'li yıllarda olduğu gibi çizgisinden ödün vermeden, 1980'li yıllarda ve sonrasında da 2002'de ölene kadar çalışmalarını sürdürdü. Bu açıdan hem 1970'li yıllarda, hem de 1980'li yıllarda ve sonrasında görüşlerini sürdüren, geliştiren ender kişilerden biriydi. Bu yönüyle "gençler" üzerinde etkisi oldu. Bu yazıda bu konu üzerinde durmayacağız.

çok öne çıkanlardı.⁹ Bu aydınlar 1980’de ortaya çıkmış da değillerdi ve geçmişten gelen bir birikimleri vardı.¹⁰ Bu birikim onları kültürel konuları ele alan, bir kısmı dışardan gelen, Fransa kaynaklı yeni görüşlerin aktarılmasına soyunan “yeni yetme” yazarlardan ve dergicilik anlayışından (Enis Batur ve çevresi) daha farklı bir konuma yerleştiriyordu. Bunun yanında geçmişte itilmiş, en azından belli bir çevrenin dışında tanınmayan, öne çıkmayan Cemil Meriç, A. Hamdi Tanpınar gibi yazarlar da yeni dönemde kültürel konuları öne çıkaran gözde yazarlar olarak gündeme geliyordu. Ancak bunlardan da nasıl faydalanılacağı pek bilinmiyordu. Aytunç Altındal 1977’de başlayan kitap yayınının bir uzantısı olarak, 1980 yılında ilk sayısı çıkan *Süreç* dergisini “Siyasal Kültür Dergisi” olarak çıkardı.¹¹ Giderek bu eğilim sosyalist-komünist tutarlılığını ve kaynağını kaybetti, ancak bunun niteliği de ayrıca daha başından tartışmalıydı.¹² Aytunç Altındal’ın amacı tarihinden ve

⁹ Başta Uğur Mumcu olmak üzere, öne çıkan ünlü kitap sahibi gazetecileri ve sosyalizm yerine insan hakları ve demokrasi mücadelesi vermek zorunda olan eski siyasi kimlikler bu dönemin bu kültürel yayıncı-dergici kişilerinden ayrı olarak değerlendirilmeli.

¹⁰ 1980’lerde kültürel konular denince ilk akla gelen konulardan biri olan ve sosyalizm anlayışının da değişimini belli eden kadın konusu ve hareketi ortaya çıktığında bu konuda öncü, ancak eleştirel bir tavra sahip Aytunç Altındal’ın *Türkiye’de Kadın-Marxist Bir Yaklaşım* kitabının ilk baskısı (1975) yılında çıkmıştı ve sonrasında da yeni baskılar yapmıştı.

¹¹ Siyasal kültür anlayışı nedeniyle derginin genç yazarlarının sinema gibi kültür-sanatla ilgili yazılarına olmasa da olur gözü ile bakılırdı. O kısımlar dergide henüz yayınlanacak yeni, gizli bir belge bulunamadığından veya sırası gelmediğinde yer doldurmak için konulurdu. Veya bu konulara yer verilecekse, yazılacaksa siyasal bir ilişki kurulmalıydı. O dönemin dışarıdan gelen ve içerde temsilcileri olan yeni gelen kültürel konular “ıvır zıvır” furyasına bu tamamen tersti. Aytunç Altındal’ın bu dönemde dergide en önemsedığı yazıları “siyasal kültür ve yöntem” konusundaydı. Bu konuda bir kitap da çıkardı. Ancak *Siyasal Kültür ve Yöntem* kitabını daha sonra gündeme getirme gereği duymadığı gibi Aytunç Altındal kitapları içinde en az ilgi gören kitabı oldu. Kimsenin çok anladığı da söylenemez, bu nedenle “felsefi” düzeyde de tartışması olmadı. Ancak dergi daha ilk sayısında kendisini tanıtırken farklı bir misyon koymuştu. Öncelikle “herkesin yeteneğinden ihtiyacına göre” komünist ilkesini benimsemiş, bunu hemen derginin kapağında *Süreç* yazısının altında bir şiar olarak koymuştu (başka dergiler kendisine sosyalist demeye çekinirken), yine amacını da “Batı Avrupa ve ABD emperyalizminin yurdumuz Türkiye’deki ‘Kültür Siyaseti’ne karşı, devrimci ‘Siyasi Kültür’ kavrayışıyla mücadele verecek” dergi olarak belirlemiştir (*Süreç*, Siyasal Kültür Dergisi, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 1980.) Bu gerçekten dönemi açısından önemli bir tespiti ama uygulamada farklı bir yol tutuldu. Bunda önemser gibi görüldüğü ama aslında hacimsiz, şekilsiz bir topluluk olarak gördüğü “devrimci, yurtsever güçlere” olan inançsızlık da önemli bir rol oynadı. Aytunç Altındal “soyut ve tasarımsal ‘eşitlikler’” peşinde değildi, “Fark ve çelişkiyi taşıyan somut ve işlevsel özdeşlikler” kurulmasından yanaydı. Bunu anlatmak zor ama sanırım kısaca şuydu. Siyaset ciddi bir işti ve herkesle yapılamazdı!

¹² 1980 darbesi geldiğinde gerçekte *Süreç* dergisi için seslendiği kitle ve yayın politikası, dünya görüşü ve pratiği açısından temelde bir değişiklikten söz edilemez. 12 Eylül 1980 darbesinde vitrinlerde olan 4. sayısında ön kapakta “herkesin yeteneğinden ihtiyacına göre” şiarının altında Atatürk’ün kalpaklı, fötr şapkalı ve silindir-politikacı şapkalı üç resmi bulunuyordu, içerde ise dergi yayınına devam edeceğini ve bunun gerekçelerini yazıyordu. Dergi birinci sayısında, ilk üç sayı çıktıktan sonra 4. sayıda bir karar vereceğini ve çıkıp çıkmama konusunu duruma göre değerlendireceğini

toplumundan kopmuş yönetici elitlere yol göstermek, birlikte olmaktı, ama bunun için önce önemsenmesi, değerinin bilinmesi, takdir edilmesi gerekiyordu. Aytunç Altındal gerçekten birikimli, akıllı olmanın ötesinde zeki bir aydıydı. Türkiye’de yeni-tersine bir dalganın geldiğini, daha doğrusu gelgitin oluştuğunu ve bu geri dönen muhafazakar dalganın önüne dikilmenin mümkün olmadığını gördü ve tepesine çıkmaya karar verdi. Gerçekten de yeni dönemin muhafazakar-milliyetçi darbecileri ve sonrasında gelenlerin yarattığı baskı ortamı sosyalist olup da dünya tarihine, geleneğe ilgi gösteren ancak meselenin özüne yönelik farklı şeyler söyleyen, verili koşulları teorik ve pratik düzeyde zorlayan, görev isteyen insanlar için uygun değildi. Yeni bir düzen ve yeni bir dünya arayışı bütün dünyada muhafazakarlaşma yönünde yeni bir gelişme ile sonuçlanmıştı. Aytunç Altındal sosyalist

belirtiyordu. Şimdi 4. sayı 12 Eylül darbesi sonrası Ekim-Kasım-Aralık 1980 sayısı olarak çıkacaktı. Dergi kendini “başarılı” buluyor, şimdiye kadar Türkiye’de hiç bilinmeyen belgeler açıklamış, “her türlü” diye genişletilen model önerilerine karşı olduğunu belirtmiş, ne “borazanlık” yapmış, ne de “boyundan büyük” laflar edip tarafına “adam çekmeye” uğraşmamış, “halk ya da işçi sınıfı dalkavukluğu” yapmamış olduğunu belirtiyordu. Gerçekten samimi bir yazıydı. Aytunç Altındal baştan beri bu yönde bir tavır içinde değildi, başlangıçta da “çoğulculuğa” dayalı karmaşık bir temsili, “seçkin” tavrı benimsemişti. Toplum içindeki sınıf çıkarlarının, çelişkilerin, uzlaşmazlıkların olduğu bir yerde gerçek çoğulculuk-demokrasi ancak adanmış, kendini halka vakfetmiş yönetici seçkin temsilciler (havas) dayanmak zorundaydı! Elbette bu anlayışı bu biçimde savunmak mümkün olmadığı için gizlilik ve sır tutma önemli oluyor, temsil etmek kadar, temsil edilenlerin içine girmek için gerekli olan bir dizi tanınma-tanıtma işaretleri, dostluklar öne çıkıyordu. En üst düzeyde de aslında bu yapıya uygun ve devamı olan gizli bir toplumlar arası ilişkiler dünyası veya dünya düzeni tanımlanıyordu. (Aslında istenen ilişkiler düzeni, karşı olduğu söylenen masonluğun işleyişinin bir başka adla, sosyalizm içinde savunulması ve yeniden taklit edilmesi, onlarla eşit ilişki kurulmasıydı.) Bunun için seçkinlerin öncülüğünü, gerekliliğini, çoğulculuğun toplumculuğa, halka, sınıfa indirgenemeyeceğini dolaylı olarak anlatmak gerekiyor, en azından bir başka yoldan giderek kendilerinin ne olmadığını anlatmak önemli hale geliyordu. Bu nedenle yeni dönemde Aytunç Altındal *Süreç*’in anlayışını ve kendi konumunu daha çok netleştirmeye çalıştı. Bu gerçekten 12 Eylül korkusu veya tehdidine uyum kurmak için yapılmış bir açıklama değildi. 12 Eylül’ün hemen etesinde çıkan yazı bu açıdan meseleyi eği bükmeden anlatan (diğer Altındal yazılarının aksine) apaçık bir yazıdır. “*Süreç, yaygın ama soyut ‘yiğit’ işçi sınıfımız adına çıkarılmış, onu ‘müthiş’ bilinçlendirmeyi amaçlayan bir dergi değildi. Böyle bir iddiası baştan beri yoktu. Dahası, kahramanlığı dillere destan soyut bir Halk*” için de değildi *Süreç*. Hele, belirli çevrelerin anladığı anlamda, “*Halkın Öğrencisi Olmaya vs. vs. vs. ye hiç ama hiç niyeti yoktu. Bugün de yok... Ama Süreç Halkımızın, hangi tarihsel ve toplumsal koşullandırılmalarla gerçekleri göremiyor oluşunun aktarılması ve bilinmesi konusunda bir öğrenci olmaya ve bu tavır sonuna kadar sürdürmeye hep kararlıydı, hep hazır, bugün de öyledir. / Çünkü Süreç’i çıkarılanların intelligenstia sorumluluğundan anladığı buydu. Böyle davranmakla hata işlediğimizi de sanmıyoruz. Satış yükselsin diye çokça ucuz, bazen de soyut ‘güzelleme’ yazıp, kendimizi tatmine kalkışmış olmamızı, biliyoruz ki, okurlarımız da bir başarı olarak değerlendireceklerdir.*” İstenilen mesaj verilmişti. Bunun değerlendirileceğini umuyordu. Bu nedenle bir yandan “*nerelerde hatalar yaptık, bazı görüşlerimizin tam anlaşılmasında bizim yanlısımız neredeydi.. gibi soruları bu sayıdan sonra etraflıca araştıracağız*” sözü verilirken yazı “*Durumu tüm dostlara duyururuz*” diye bitiyordu.” (Yayın Kurulu Adına: A. Altındal, “*Süreç Dergisi Hakkında*”, *Süreç*, Siyasal Kültür Dergisi, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık 1980.) Derginin çevresindeki gençler bunu 12 Eylül darbesine karşı bir direnç, karşı koyma olarak anladılar. Yazılardan herkes ne umarsa onu anlıyordu!

geriye çekilişin ve Anadolu-Kuva-yı Millici ricat halinin teorisini yapmadı, Türkiye merkezli duruşundan vazgeçmeden ama temellerini belirsizleştirerek Necip Fazıl Kısakürek'in mağrur ama mağdur, abartılı üslubunu ve konumunu adını zikretmeden benimsedi. Havass Yayınevi'nin toplanan kitapları sosyalizm ile ilgili tartışmalardan kaynaklanmıyordu, yayınevinin amiral gemisi *Süreç* dergisinin son sayısının yasaklanması da Masonlukla ilgili yazılar nedeniyleydi.¹³ Ancak devlet ile Aytunç Altındal arasındaki bu yeni tanışmada artık karşılıklı bir husumet ve sıkıştırma yerine karşılıklı olarak birbirini anlama, hoşgörü ve sırt sıvazlama hali mevcuttu.¹⁴ Amaç hasıl olmuştu.

Aytunç Altındal Havass Yayınevi'ni kendi isteğiyle ve bir başka proje için kapat-tı. Gerçekte yayınevi bir vitrindi.¹⁵ Esas iş kitapların ve derginin yayınlanmasıydı, çok veya az satması, dağılması değil. Yönetici-havas nasıl olsa görürdü bu çabayı!¹⁶

¹³ En azından o zaman Aytunç Altındal böyle anlatıyordu. Derginin Masonlukla ilgili 8. sayısında, önceki satışına göre dergi patlama yapmıştı. Bir sonraki sayıda da masonlukla ilgili yazı devam ediyordu. Ancak (devletin işi belli olmazdı) mahkeme bu yazı nedeniyle değil 8. sayıdaki Parvus'un 1908'de basılan *Sosyal Demokrasi ve Parlamentarizm* adlı kitabından yayınlanan, bir sayfası reklam olan dört sayfalık bölüm nedeniyle açılmıştı (Belge/ "Parvus: Sosyal Demokrasi Nedir?"). Şansız bir biçimde son iki sayısı da toplatılan (biri mahkemeye düşen, diğeri matbaada basılan) derginin yeni Yazışmaları Müdürlüğünü üstlenen (elbette dergiyi o batırmadı!) Levent Konyar'ın anlatımına göre *Süreç* dergisinin basılan son, 9. sayısını almak için matbaaya gittiklerinde polisler basılı *Süreç* dergilerinin üzerine oturmuş onları bekliyorlardı! 8. sayıda sevgili Levent arkadaş "Yine birlikte olmak dileğiyle" diye giriş yazısını bitirmiş, 9. sayıda ise "Süreç düşse kalka buralara kadar geldi" diye yazmıştı. Son sayı yine de yerde kalmadı. Sabahleyin matbaaya uğrayan Sibel Özbudun basılan dergilerin yüz tanesini almış ve bir kısmını kitapçılara dağıtmıştı. Bu nedenle derginin bu hatıra sayısına sahibiz! Bunun dışında Havass Yayınevi'nin Aytunç Altındal'ın *Anılan* adlı şiir kitabı toplatılmıştı ve hakkında mahkeme açılmıştı.

¹⁴ Aytunç Altındal 1970 darbesindeki polislerle ilk tanışmada bir şiiri nedeniyle polisler tarafından işkence görmüş, bir böbreğini kaybetmişti.

¹⁵ Gönüllü olarak yayınevinin işlerine koşan, yazılar yazan, çeviriler yapan, özel hayatları olmayan gençler için yayınevinin bir vitrin veya illüzyon olarak algılanması gerçekten çok güçlü. En başta kanlı, canlı, konuşan, kızan, aksaklıklara müdahale eden bir Aytunç Altındal vardı. Esasta her şey Matrix filmindeki gibiydi. Küçük kız kaşığı eğmiyordu. Gerçekte kaşık yoktu!

¹⁶ Havass Yayınevi seçkinlere yönelikti, bu nedenle baskıda olduğu gibi dağıtımda da diğer yayınevlerinden farklı bir yol izledi. *Süreç* dergisinde "Önemli Not" başlığı ile verilen ilanda bunu görmek mümkündür. Türkiye Belgeleri Dizisi'nin ikinci kitabı olan *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi* adlı "büyük boy, bez ciltli, kuverli, 90/100 gram birinci hamur kağıda basılmış ve Fransızca orijinalinden bir bölüm eklenmiştir" uyarısıyla başlayan ve bir başka yayınevinin yayınlamayacağı göze alamayacağı bu pahalı kitabın ilanı adeta özel okuyucusunu haberdar etmektedir. "Yayınevimiz var olan dağıtımçı kuruluşlarla bağ kurmamayı bir ilke olarak benimsemiş ve uygulamıştır. Bu nedendir ki, yayınlarımızın dağıtımını sadece tarafımızdan yapılmaktadır ve edinmek isteyen okur ve kitabevlerinin bizzat veya mektup, telefon vb. ile aşağıdaki adrese başvurmaları gerekmektedir." (*Süreç*, Siyasal Kültür Dergisi, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 1980.) İlandan anlaşıldığına göre Aytunç Altındal neredeyse her kitabı alan kişiyle şahsen görüşmeyi ve tanımayı amaçlıyordu. Kitabı almak veya yasaklamak isteyen savcılar, polislerin de aynı yolu izlemesi gerekiyordu! Bu nedenle polislerin yayın öncesi ve sonrası gelmesi olağandı!

Yayınevi bir iş veya misyon değil, aslında bir lütuftu.¹⁷ Dolayısıyla yayınevinin kapanması da bir tepkiydi. Esas dert edilen Havass Yayınevi'ne, daha doğrusu Aytunç Altındal'ın çabasına Türkiye'de başta devlet kadroları olmak üzere yönetici-elit kadronun beklendiği ölçüde ilgi ve önem göstermeyişi, görev vermemesiydi.¹⁸ Aytunç Altındal bu koşullarda artık Türkiye'de yayıncılık yapmanın ve sözünü söylemenin değil ama sözünü dinletmenin ve paylaşmanın, elit-yönetici kadro içinde yer almanın mümkün olmadığına karar verdi. Onun amacı yayıncılıktan veya herhangi yaptığı işten para kazanarak zengin olmak değildi, yayınevinden şık ceket, beyaz pardösüsü, kravatı ve parlak ayakkabılarıyla çıkıp Beyoğlu'nda dönemin ünlü sanatçıların, yazarlarının gittiği Papirüs gibi mekanlara gitmesi, Divan Otel veya Bebek Otel barında piyasa yapması sadece bilgi birikiminin ve zenginliğinin görünür olması içindi. Buralara iş kovalamak için gelen pek çok kim-senin ulaşmayı hayal bile edemeyeceği İstanbul'da ve yurtdışındaki bir hayata yabancı kökenli eski ve yeni eşleri sayesinde sahipti.¹⁹ Caddebostan'da sahilin hemen kenarında, tarihi Zincirli Köşk ve arkasında eşinin ailesinin mülkü olan çifte apart-manda, zengin olmasına rağmen yönetici elitler içinde sayılmayan, küçüm-senen "sosyete"nin içindeydi.²⁰ Aytunç Altındal ikinci yayınevi girişiminde bir iş görüş-

¹⁷ Birçoğunun çevirisini gönüllü olarak yaptıkları kitapların yayınına lütf olarak görmedikleri, böyle anlamadıkları için yayınevinin kapanması gençler için büyük bir hayal kırıklığı oldu.

¹⁸ Havass Yayınları ve *Süreç* dergisi tartışmalı da olsa kendini sosyalist-komünist olarak tanımlarken diğer dar gruplardan farklı bir yayın politikası izliyordu. Bunu yayınlanan kitapların başlıklarından da görmek mümkündür. SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, Çev. Levent Konyar, (büyük boy, ciltli): *Kavgam* (Mein Kampf), Önsöz: Max Frisch, Desenler: C. Moreau; A. Altındal, *Dinmeyen, Şiirler*; David Purdy, *Sovyetler Birliği / Devlet Kapitalisti mi, Sosyalist mi?*, Çev. Erol Balkan; Jean Allemand-Jean Claude Sage, *İşçi Hareketi İçindeki Siyonist Ajanlara Karşı Mücadele ve Lenin*, Çev. Sibel Özbudun; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Başlangıcından 1566'ya Kadar)*, 1783'de Fransa-Paris'te yayınlanan *Historire Universelle* dizisinin Osmanlı İmparatorluğuna ayrılmış 19. cildi, Çev. Şiar Yalçın; Abdullah Vakabov, *Sovyetler Birliği'nde İslam*, Çev. Sibel Özbudun; Halil Cibran, *Ermiş*, Çev. A. Altındal; Aytunç Altındal, *Haşhaş ve Emperyalizm* (büyük boy); Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın* (3. Baskı); Jean Piaget, *Epistemoloji ve Ruhbilim*, Çev. Seçkin Cılızoğlu; J.O. de la Mettrie, *İnsan bir Makine*, Çev. Zehra Bayramoğlu; Norman Mailer, *Barbarlık Kiyısı* (roman); Stalin, *Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1945)*, Çev. Levent Konyar; Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri (Türkiye'nin Meseleleri)*, Çev. Adnan Cemgil; Immanuel Kant, *Evrensel Doğâ Tarihi ve Gökler Kuramı*, Çev. Seçkin Cılızoğlu; Aytunç Altındal, *Anılan* (Şiir, toplatıldı); Osmanlı'da Şiir.

¹⁹ Her dönem için değil. Ama en zor dönemlerde bile Aytunç Altındal şık, bakımlı ve bonkör görüntüsünü sürdürdü. Hatta söylemesi zor, hatta acııcı ama bir adım ileri gidersek bu görüntü ve özellikler ele aldığı gizli örgütler, tarikatlar, bilinmeyen güçler ve ilişkiler gibi konuları tamamlayan bir unsurdur. Sahnedeki illüzyonistin malzemesi gibiydi şıklık ve ışıklar önu gösterirken getiren-götüren, ortalığı toparlayan bir yardımcı (mürid) ile tamamlanırdı. Esas terslik, yaşamında iniş çıkışların olduğu zor dönemde bile görünür olmak için gösterilen çabaydı. Bir başkası için kötü dönemlerde uçurum olacak bu farkı hissederdiniz ama içtenliğine, bilgisine hürmeten ona yapıştıramazdınız.

²⁰ Öncesi bir yana, 12 Eylül sonrası siyasetçilerin bile askerlerin önünde eğilip büküldükleri, ceketlerinin düğmelerini ilikledikleri bir ortamda bizim köksüz zenginlerimizin ağırlık taşıması elbette mümkün

mesi gibi bazı arkadaşlarla birlikte Betül ile beni de evinde ağırladı. Bahçede ping pong oynadık, yemek yedik, bazı arkadaşlar denize girdi. Yaşadığı evin üstündeki çalışma dairesinde kitaplar arasında çay içtik, dönemin önemli ressamlarının resimlerini gösterdi, yine duvarın birinde ünlü bir ressamımızın büyük boy, Aytunç Altındal'ı Kuva-yı Milliye'nin bir kahramanı gibi gösteren resmi önünde bir süre kaldık, ressamı övdük. Her şey çok güzeldi. Ancak onun derdi, kimsenin bilmediği gizli ilişkileri ve bilgileri deşifre ederek yönetici elitlerin dikkatini çekmek, önemsenmek ve sahada onların içinde olmaktı. Havass Yayınevi ile bu çabası karşılık görmedi, hüsrana uğradı ve çok kırıldı. Bu nedenle pek çok Türk aydınının yaptığı bir yolu seçti. Türk aydını Batılaşma döneminin başından bu yana devlete-düzene ve mevcut siyasi kadrolara karşı esas mücadele alanı olarak Paris, Londra gibi Batı'da belli siyasi merkezleri seçerek, buradan yaptıkları yayınlarla yönetim üzerinde etkili olmuşlardı. Jöntürk muhalefeti geleneği bir yönüyle bunun hikayesidir. Bunun ötesinde yönetime/iktidara karşı muhalefet eden aydınların devlet kadroları ve belli toplum kesimleri tarafından önemsenmeleri de dışarıda gördükleri itibarla ve aldıkları görevlerle mümkün olmuştur. Elbette Batı'da önemsenmek için de belli bir bilgi birikiminin, işe yarar belli uzmanlıkların, yeteneğin olması şartı vardı. Bu özelliklere sahip kişilere belli ölçüde işe yarar, yeni bilgi üretmeleri ve baskı unsuru olmaları için görece bağımsızlık verilmesi yapılan işin doğası gereğidir. Bu nedenle Batı'da görev yapan herkesi Batı ajanı, hizmetkarı olarak nitelendirmek de mümkün değildir. Yine bu görevlere talip olmak yetenek, birikim, görgü gerektirdiği gibi kişinin çevresinin de belli koşullara uygun olması gerekir. Yoksa Batı'nın hizmetine koşulacak gönüllü çok kişinin olacağı da açıktır. Sonuçta Türkiye'de yönetim düzeyinde yeteri kadar değer görmediğinden, anlaşılmadığından, görev üstlenemediğinden yakınan, küsen pek çok zeki Türk aydını gibi Aytunç Altındal da tersinden bir yolla önemsenen biri olma yolunu seçti. Önce dışarıda, yabancılarca önemsenen biri olacak, sonra da Türkiye'de önemsenen, yabancıların da takdir ettiği önemli bir kişi olarak geri dönecekti.²¹ Darbe sonrasında Türkiye'de

değildi. Esas işi yapanlar, "sahada elini taşın altına koyanlar", asker-bürokrat, yönetici seçkinlerdi. O zaman üniversite, aydınlar, köksüz burjuvalar, siyasetçiler, gazeteciler, esnaf, işçi, geniş toplum kesimleri onların karşısında büyüklük taslamamalı, saygılı olmalıydı! İçeride bu açıdan bir sorun yoktu! Sorun dışarıdaydı. Burada kendileri eğilip bükülmek, Amerika'dan, Avrupa'dan iş ve rol isteme, kendilerini tanıtmaya çabası içindeydiler. Bu olmazsa geçmişte lanetledikleri Moskova'ya kadar yolları vardı! Bu nedenle seçkin kadrolar arasında da iniş çıkışlar, kavgalar, tartışmalar eksik olmuyordu. Aytunç Altındal'ın bildiği ve değerlendirdiği zaaf da buydu.

²¹ Türkiye'de devlet ile siyaseten kavgalı olmak, mahkemeye veya hapse düşmek siyasete katılan ve bunu uzun bir zaman sürdürmeyi amaçlayan insanlar arasında bir üstünlük yarışı ve ayrıcalık konusudur. Aytunç Altındal "yurtdışına gitmeseydim tutuklanacaktım, mahkemelerim vardı" diyerek gittiği yerde kahraman gibi karşılanırken aynı zamanda dönüşünde de anlatacağı prestijli bir mücadele öyküsünün de sahibi olacaktı. Zaten rahat Avrupa'yı bırakıp Türkiye'ye gelmek başlı başına bir kahramanlık! Böylece gidişi de dönüşü de kahramanca oluyordu. Amacım hiç kimseyi ve yapılanları küçümsemek değil. Ama işler böyle yürüyordu.

olmayı bilinçli olarak seçip, aslında kısa zamanda bilinir hale gelip amacına ulaşırken, sonrasında tam tersi bir seçim yaparak dışarda olmak daha önemsenmenin bir yoluydu. Aytunç Altındal'ın bunun için belli imkanları da vardı. İsviçre, eşi aracılığıyla zaten bildiği ve yaşadığı bir yerdi. Aytunç Altındal Türkiye'den gider gitmez 1983'te adı özenle seçilmiş Modus Vivendi Kültür Merkezi'ni açtı.²² Buranın faaliyetleri arasında en ilgi çekici olanı bir kitap yayınıydı. Aytunç Altındal söyleşilerinde daha önce hiç bilinmediğini belirttiği ünlü fizikçi Newton'un (çok dar bir çevre dışında Avrupa'da bilinmeyen 1733 tarihli) bir kitabını yayınladı. Çalışmada din-bilim (teoloji) alanı ile ilgili ilgi çekici görüşler öne sürülüyordu. Kitap bu yönüyle ilgi çekici bir kitaptı gerçekten. Ama elbette dinsel veya bilimsel olarak yeni bir çıkarı açacak da değildi. Kitabın esas önemli ve ilgi çekici yönü yayıncılık açısından. Bir gün Aytunç Altındal özel muhafaza kutusu içinden özenle çıkardığı, tutmaktan ve sayfalarını bile açmaktan çekindiği bu kitabı bir sihir kitabı gibi önümüze koydu. O zamana kadar görmediğimiz türden, büyük boy, ciltli bir kitaptı. Kitabın en önemli özelliği, Newton'un yaşadığı çağın eski kağıdı ve eski ceylan derisiyle kaplı cildinin kullanılması, az ve belirli sayıda, numaralı olarak basıldığı için sadece bunun parasını ödeyebilecek "meraklısı"na satılmasıydı. Kitabı görmek bile nimetti. Türkiye'de bildiğim kadarıyla bunu alan, alacak bir şahıs veya kütüphane yoktu. Varsa da Aytunç Altındal'ın hediyesidir! Aslında bu yayın yönetici-elit kesime

²² Aytunç Altındal'ın en önemli yeteneği insanların çok sonra önemine varacağı bir şeyi önceden sezməsi, dönemin olumlu-olumsuz her neyse ruhunu anlayarak vaziyet almasıydı. Modus Vivendi, büyük altüst oluşların yaşadığı, daha Sovyetler Birliği'nin tasfiye edilmediği, ama çöküş belirtilerinin dikkatli gözlerden kaçmadığı, ABD merkezli saldırgan "küresel imparatorluk" çağının temellerinin atıldığı bir dönemde kurulmuştu. Artık mevcut dünya egemenlik düzenini tartışmadan, kurcalamadan, çeşitli, farklı kültürlerin, toplumların, uygarlıkların bir arada, dostlukla (!), boyun eğerek birlikte yaşamasını savunmak (Modus Viendi) önemli hale geliyordu. Bunun diğer bir yansıması küre-muhafazakarlaşma ve buna uygun bir dünya görüşünün yaygınlaşmasıydı. Toplum çıkarı, toplum tarihi, hatta toplumun kendisi savunulamaz olunca artık toplum-üstü, doğa-üstü açıklamalar egemenlik kazanıyordu. Sosyalizm artık gözden düşmüş, Marx ölmüştü! Türkiye'de değişme de darbe sonrası artık bu yöne girmişti, darbeciler kendi ayrıcalıklarına da son verecek bir işe koşmuşlardı. Aytunç Altındal dışarda bu anlamda bir rol almaya erken dönemde soyunmuştu. Artık Türkiye'deki değil, dışarıdaki gücün belirleyici olduğunu ve direnmenin mümkün olmadığını bildiği için önce dışarıda işlerin farkında olduğunu göstermesi gerekiyordu. Bunu başardığı söylenemez. Sezgisi ve el yordamıyla tespit ettiği durum doğruydı, ancak kendisi değil, Modus Vivendi anlayışını (Amerikan barışı/Pax-Americana) teolojik düzeyde "dinler arayışı diyalog" anlayışı biçiminde savunan bir cemaat lideri bu rolü üstlenmeyi bildi. Sonrasında Türkiye yerine yıllarca Amerika'da ikametgah edip, Türkiye'deki siyasetçilerin, toplumun üstünde "ruhani" bir konum elde etti. Bu nedenle Aytunç Altındal'ın bu cemaat lideriyle ve kadrolarıyla arası hiçbir zaman iyi olmadı. Farklı, hatta karşıt şeyler savunmak durumunda kaldı, oynayacağı rolü çalınmış gibi hissetti. Aytunç Altındal'ın tam da istediği, ama yıllarca süren çabasına rağmen başaramadığı bu konumdu. Ancak bu yolun getirdiği imkanların, kırıntıların da bütünüyle dışında kalmadı. Geleceği kurgulayan, sözü dinlenen, kitleleri etkileyen kilit figür olmasa da, belli bilgileri bilen biri olarak, farklı ağızlardan yaptıklarının geçerliliğini sınanan yönetici kesimlerin ilgisini çekmeyi başardı. Bu da yeterdi! Bunun uzantısı olan davetler ona Türkiye'de bir itibar kredisi oldu.

kendi değerini anlatma, daha başka sırlara ve güce sahip olduğunu, erişilmeyene erişme, ortaya çıkarma başarısını gösterme çabasından başka bir şey değildi. Elbette bu yayın dışarıda da yatırım değeri olan resim merakı gibi, pahalı, nadir kitap meraklısı olan özel kişilerin ve kütüphanelerin ilgisini çekerek Aytunç Altındal'a dışarıda belli ilişkiler kurmasını sağlayacak kapıların açılmasını da sağlıyordu.²³ Aytunç Altındal gerçekten de önemli kurullarda bulundu. Bütün bunları biz Aytunç Altındal'ın verdiği bilgiler sayesinde biliyoruz. Kimse dışarıda belli yerlerde nasıl danışman veya kimler üye olur, nasıl oturum başkanlığı yapılır, toplantı nedir, işe yarar ne işler yapılmıştır, ne sonuçlar alınmıştır gibi sorular sormadığından, merak da etmediğinden Aytunç Altındal Türkiye'de kendisine verilmeyen önem ve yerden şikayetçi olacak, görev ve itibar bekleyecekti. Üstelik bir müddet sonra Türkiye'de de yeni bir girişim başlattığı için hem dışarıda hem içeride işleri bir arada yürütüyordu. Aslında yöntem ve işleyiş basitti. Dışarıdaki işleri göstererek Türkiye'de itibar görmek, görev almak, Türkiye'deki işleri ve faaliyetleri, ilişkileri göstererek dışarda itibar görmek!²⁴ Bu elbette yorucu, masraflı bir çabaydı ve

²³ Aytunç Altındal'ın Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde 1989 yılında Rusya'da Kültür Danışmanlığı görevini yapması (ne kadar süreyle, hangi alanda, hangi görevlere bağlı olarak yaptı sorularını sormadan) bir rastlantı değildi. Yine 1992'de İngiltere'de Edinburg'daki Akademik Proje İdari Heyeti'ne seçildi, 1993'te Avrupa Düşünce Çalışmaları Topluluğu Bilimsel Kuruluna üye oldu, Avusturya'da Karl-Franz Üniversitesi tarafından düzenlenen uluslararası bir konferansta oturum ve bölüm başkanlığı yaptı. Bunları daha da çoğaltmak mümkün. Giderek son dönemde bu listeye bilerek veya bilmeyerek giren yabancı bir istihbarat örgütü de oldu. Bu yeni dönemde artık her şey değersizleşmiş, olağan görülüyordu.

²⁴ Aytunç Altındal Havass'ı kapatıp yurtdışına çıktığında ve sonrasında Türkiye'ye geldiğinde de artık kendisini Marxist olarak nitelemedi. Katıldığı çeşitli programlarda, toplantılarda kendisine her türlü sıfat takıldı; araştırmacı-gazeteci, yapımcı, laiklik ve karşılaştırmalı dinler uzmanı, dinbilimci, papa uzmanı, gizli ilimler uzmanı, komplo uzmanı, istihbaratçı vb. olarak tanıtıldı ve bunlara itiraz da etmedi. Ama kendisine artık hiç kimse sosyalist demediği gibi o da asla kendisini böyle tanımlamıyordu. Hatta geçmişte "Marxist Bir Yaklaşım" alt başlığı ile yayınladığı *Türkiye'de Kadın* kitabının yeni baskılarında bu alt başlık ortadan kalkıyordu. Sosyalist sıfatı dışındaki tanımlar onun sadece ilgi alanlarını göstermiyordu, aynı zamanda Türkiye'nin sorunlarını açıklamada, çözmede yöntemini de belirtiyor ve kolaylık sağlıyordu. Gizli kapaklı örgütler, Yahudiler, Hristiyanlar,

görüntünün aksine her işi Aytunç Altındal üstlenmişti, altta bir kadro söz konusu değildi, işler “götürü” usulü yapılıyordu. Türkiye’de de bu yönde İsviçre’deki kültür merkezine paralel bir ikinci girişim Süreç Yayıncılık ve Tanıtım olarak kuruldu. Ancak daha şirket kurulurken esas amacın kitap yayınının ötesinde haftalık bir dergi ve gazetecilik olduğu duyuruldu. Böylece geniş bir aydın kesim yeni bir girişimin içinde daha başında yer alarak pay alma umuduyla Aytunç Altındal’a ilgisini yöneltti. Aytunç Altındal bunlarla görüşmeyi sürdürürken, diğer yandan geçmişte ilk yayıncılık döneminden güvendiği genç kadroyu da bir araya getirerek onlardan bir çekirdek oluşturmaya çalıştı. Bazı arkadaşlar bu yönde bir karar verdi.²⁵ Eski Havass kadrosundan birkaç genç arkadaş ise yeni girişimden uzak kalmayı seçti. Bunda biraz da ilk ayrılıştaki yayınevinin “keyfi” kapanışının ve yurtdışına gitmenin getirdiği kırgınlık da önemli bir rol oynamıştı.

Süreç Yayıncılık ve Tanıtım, geçmişteki Havass Yayınevi’nin elit yayıncılığı yerine Çağaloğlu’nun merkezine yerleşerek daha farklı bir yol izledi. Bu girişim dönemin ünlü gazetecileri, dergicileriyle yapılan sürekli toplantılarla geçmesine, büyük beklentiler oluşturmaya rağmen başlangıçta söylenen hedeflerin çok çok gerisinde kaldı. Belki de bu hedef hiç yoktu, çünkü iş ve geleceğin tek güvencesi Aytunç Altındal’dı, ikinci bir kişi yoktu, sonuçta gelecek gösterilip gün kurtarılıyordu. Aytunç Altındal’ın trajedisi aslında her dönem, ne yaparsa yapsın, en çok gençlere güvenmesine ve onlara dayanmasına rağmen, zorunlu olarak ve isteyerek kendi deyimiyle “asla güvenilmez” olarak tanımladığı iki kesimle, “artist ve gazeteci takımı” ile iş yapmak durumunda kalmasıydı. Burada ilişkinin sürekliliği, devamlılık ve büyümesi dostluk, samimiyet, vefa, bir görüşe inanmak, paylaşmak, işin gereği olan uzmanlık ve çalışkanlık üzerinden değil, karşılıklı birbirini kullanmaktan, kurtarmaktan ve batırmaktan geçiyordu. Süreç Yayıncılık ve Tanıtım’ın sözü edilebilecek iki işinden biri, özellikle daha önce kitabı yayınlanmamış olan gençlerin kitaplarından oluşan bir yayıncılık projesi olan “Niçin Değil” dizisiydi. “Niçin Değil” dizisi önemliydi. Ancak Süreç Yayıncılık ve Tanıtım’ı gündeme getiren ve ses getiren esas iş, bundan tamamen farklı, çok profesyonel ve bir meydan okuma gibi olan “Sakıncasız” müzikal oyunuydu. 1980’lerde müzikaller çok revaç-

masonlarla Türkiye’nin ve İslam aleminin yolu kesiliyordu, bunları yaşantımızda göstermek, toplumun kendi ilişkileri içinde mücadele etmek mümkün olmuyor, ancak kendisi bu konuda bizim adımıza bir görev üstleniyor ve bizi aydınlatıyordu! Her seferinde hala bilmediğimiz şeyler olduğu için bu görev kaçınılmaz olarak sürekli meslek haline geliyordu. Bunun karşılığında ölümü göze alarak büyük bir fedakarlık yapıyordu. Söyledikleri ancak kendisinin yaşamasına izin verilecek kadardı. Böylece sürekli sözü olduğu izlenimi veriyor ve bir sonraki buluşmayı garantiliyordu!

²⁵ Ben bu arada gizli işsiz olmama rağmen, Aytunç Abi’ye yeni girişimde dergi, kitap, yazı olarak destek sağlayacağımı ama iş olarak yeni oluşuma bağlanmamın mümkün olmadığını belirttim ve eşim Betül de aynı yönde karar verdi. Güvenlik soruşturmaları nedeniyle üniversiteye girme imkanımız olmadığı için de farklı işlerde çalıştık. Bu nedenle bu tarihten sonra Aytunç Abi ile ilişkilerimiz planlı bir biçimde değil rastlantı karşılaşmalara dayalı olarak sürdü.

taydı ve büyük prodüksiyonlar olarak, arkasında deneyimli geniş bir sanatçı, yazar, dekorcu, dansçı, kostümcü, teknik ekibi barındırıyordu. Gençler de bu işlerin içine girmeye can atıyordu. Alanda Egemen Bostancı tekeli vardı. Aytunç Altındal bu alana girişiyle piyasaya paralı, yeni bir yatırımcının geldiğini duyurmuş oluyordu. Esas önemli nokta da buydu. Aytunç Altındal'ın derdi aslında parayla her işin yapılacağını göstermek ve bu anlamda arkasında sanatçı, aktör, aydın, geniş bir destek yaratmaktı. Bunun için belki de en zor işi başarmak ister gibi, aslında arasının geçmişten beri iyi olmadığı *Cumhuriyet* gazetesi ile özdeşleşmiş, daha da ötesinde Türkiye'de o dönem solunun tartışmasız üzerinde ortak güven duyduğu, korkusuz gazeteci Uğur Mumcu'dan bir tiyatro oyunu "ısmarladı." Çok, çok büyük bir telif ücreti olmadan veya çok, çok hatırlı birileri olmadan veya ikisi birden Uğur Mumcu'nun böyle bir işe soyunması mümkün değildi.²⁶ Ancak o zaman da

²⁶ Aytunç Abi'nin gösteri dünyasındaki bir iş için Uğur Mumcu'yu seçmesi rastlantı değildi. Aytunç Altındal geçmiş dönemin önemli tarihsel belgelerine kolaylıkla ulaşırken, Uğur Mumcu doğrudan sahada, daha güncel ilişki ve belgeleri deşifre ediyordu. Elbette işin ağırlığına göre Uğur Mumcu daha çok itibar görüyordu. Uğur Mumcu, yönetici-seçkinler içinde etkin bir fraksiyonun aktardığı, güncel konularda hiç kimsenin ulaşamadığı gizli bilgi-belgelere sahip, uluslararası ilişkiler içinde dönen entrikalardan haberdar, istihbarat faaliyetlerinin bilgilerine kolaylıkla ulaşan ve yazılarında kullanan biriydi. Ancak içeride ve dışarıda çıkarların çatıştığı çok ortalık yerde ve çok zor bir işi yürütüyordu. Yazılarındaki sertlik, kararlılık, kahramanlık, her ne denirse densin buradan kaynaklanıyordu. Aytunç Altındal'ın istediği, böyle sahada "namlunun ucunda" bir yer değil, gündelik çatışma ve itişmenin dışında, üstte, daha ruhani, daha seçkin bir yerd. Uğur Mumcu'ya piyes yazdırarak, görev vererek onun üzerinde bir yerde olduğunu göstermiş oluyordu. Aytunç Altındal'ın Uğur Mumcu ile kişisel bir yakınlık ve ilişki kurmak istediğini söylemek mümkün değildir. Özellikle Uğur Mumcu ve benzer çok aydının suikastlar sonucu öldürülmesiyle o konum hiç de arzu edilen bir yer değildi. Bu suikastların belki de en hazini Uğur Mumcu'nun ölümüydü. Eşine veda edip evinin hemen yakınındaki arabasını çalıştırdığında araba infilak etti, Uğur Mumcu'nun vücudundan kopan parçalar, yüzlerce metrelik bir alana yayılmış, paramparça olmuştu. Toplum bu ölümüne büyük bir infial duydu. Uğur Mumcu elbette sevilirdi ama bu sevginin ölümünde gösterilişinin görkemi içeriden, dışarıdan kaynaklanan bütün bu oyunlara isyana dönüşmüştü. Bunun için aynı görüşte olmak da gerekmiyordu. Verili ilişkiler ve siyasetler üstü "artık yeter" tavrı vardı. Uğur Mumcu ölümüyle daha çok büyümüştü, bu yönde daha çok sahip çıkılan biri olmuştu. Bu gözden kaçmadı. Aytunç Altındal her dönem, sürekli olarak kendisine suikastlar yapılacağını, yapıldığını söyledi. Talip olduğu işin nimetleri kadar, kötü sonuçlarını da biliyordu. Ancak bu şikayetleri kendisini önemsetmenin bir yolu olarak kullanmaktan çekinmedi. Suikastlardan kaçınmak için yurtdışında yaşamak zorunda olduğundan yakındı, ama son on yıldan fazla bir zaman Teşvikiye Camii'nin karşısında ana caddede herkesin bildiği Splendid Palas apartmanında kaldı, ev, geçmişte rahmetli Menderes'in ölçülü bir aşk yaşadığı sevgiliyle buluştuğu evdi, yine Teşvikiye'de her gün aynı cafede, aynı masada da oturmaktan vazgeçmedi! Tehdidin nasıl, niçin, nereden geleceğini bilecek kadar deneyimliydi. Ancak Uğur Mumcu olayının Aytunç Altındal'ın çok etkileyen olaylardan biri olduğu açıktır. Uğur Mumcu'nun cenazesi bütün Cumhuriyet tarihi boyunca yapılan en görkemli cenazelerin biriydi, milyonlarca insan cenazeye katıldı ve televizyondan gün boyunca naklen verildi, sonrasında Ankara ve İstanbul'da yapılan diğer görkemli cenazeler onunla kıyaslandı. İlk defa bu cenazede oynanan oyunlara tepki olarak karanfiller, türküler, sloganlar, mumlar, alkışlar öne çıktı, dini seremoni ve uygulamalar çok geride kaldı, ancak bu tepki sonrasında bulanıklaştırıldı, giderek farklı bir kimlik gösterisine ve ayrışmaya dönüştü. Aytunç Altındal, Uğur Mumcu'nun

kimsenin sorgulamadığı bir biçimde Uğur Mumcu bir anlamda oyunun gişesini de garantilemek için onlarca baskı yapan “Sakıncalı Piyade” kitabına atfen “Sakıncasız” oyununu yazdı.²⁷ Zaten bu onun ilk ve tek oyunu oldu! Gerçekten büyük bir prodüksiyon yapıldı, oyunda önemli yıldızlar yer aldı, çok kalabalık bir kadro oluşturuldu, harcamadan kaçınılmadı, galada Aytunç Altındal Uğur Mumcu’nun elini havaya kaldırırken aslında kendi zaferini kutluyordu. Kendinden çok emindi. Büyük bir memnuniyet içindeydi. Yalnız bir terslik vardı! “Müzikal-piyas” gazete-lerde ve aydın çevrede çok ses getirdi ama gişede aynı başarı sağlanamadı. Her şeye rağmen Aytunç Altındal beklediği sonucu almıştı. Sonuçta, büyük oyun (şif-re), parayla veya hatırla herkesin her işi yapabileceğiymiş ve bunu göstermişti.²⁸ Ama bunun için harcanan para, ödenen bedel gerçekten çok büyüktü! Sanırım bu yükün altına giren aile meclisi de bundan hoşnut değildi.²⁹ Piyasa dev gibiydi ve verilen her şeyi iştahla yutmaya hazırdı. Bunu iş aleminden gelenler gibi zengin rantiyeler de çok iyi biliyordu. Bu oyunu sürgit yenilemek akla zarardı. Öte yandan Aytunç Altındal için de amaç hasıl olmuştu. Bundan sonra ortada ona buna para saçan, üstüne bir de yüklü bahşiş veren acemi hacıağa gibi görünmek de hiç hoş değildi, hatta küçültücüydü. Dönem değişmişti. Asker-sivil, yönetici elit giderek önemini ve rolünü yitiriyordu. Yeni bir dünya düzeninin temellerinin atıldığı, ABD’nin tek başına bir merkez haline geldiği yeni dönemde Türkiye’nin yeri ve rolü belirsizleşmişti. Toplumlar arası ilişki ve çelişkiden faydalanarak toplum-üstü,

cenazesine, cenazenin görkemine, uğurlanış biçimine özendi, bunu kafasının bir yerine çaktı, ama Uğur Mumcu’nun ölüm biçimini de asla unutmadı.

²⁷ “Sakıncasız” oyununda yeni dönemin kahramanı ve özellikle yayın piyasasında yer alan “dönekler” anlatılıyordu. Gerçekten artık Türkiye’de yönetici seçkinlere angaje olmak ve onların sözünü dinlemek yerine, onları atlayarak siyasi, ekonomik, kültürel Batılı çeşitli kurumlarla ilişki kurmak, doğrudan iş almak mümkün olabiliyordu. Yönetici-seçkinler dünya görüşünü oluşturma, aracılık etme ve yaygınlaştırma, pay dağıtma konusunda tekellerini kaybetmişlerdi. Gazeteler, eğlence dünyası yanında giderek öne çıkan özel radyo ve televizyonlar da bu yeni dönemde “dönek” tabir edilen kişilerin sayısını artırmıştı. Herkes “dönek” olmak istiyordu! Zaten yeni dönemi en iyi ifade eden deyim “köşeyi dönmek”ti. Yeni dünya saldırganlığı başladığında Başbakan Özal bile “bir koyup, iki almak” hevesiyle direnç gösteren yönetici elitlere çatıyor, dönmelerini istiyordu!

²⁸ Siyasetten, zor ve şiddetten daha etkili ve geçerliydi insanları para-hatır ve küçültme ile ikna etme yolu. Önemli olan çıkarları birleştirmek ve soygunu hem bireysel, hem de topluca suçluluk duymadan yapabilmektir. Sıradanlık, değersizleştirme, bireyselleşme tek geçerli ölçüt ve sağ ve sol muhafazakarlık içinde yüceltilen değer oluyordu. Döneklik, Özal döneminin şifresiydi.

²⁹ Havass Yayınevi sırasında “Süreç dergisi siyasal-kültür filmi” olarak lanse edilen, yönetmenliğini Arda Uskan’ın yaptığı ve başrollerini usta oyuncu Erol Keskin’in oynadığı, yapımcılığını yine Aytunç Altındal’ın eşi Aişe A. Biderman’ın üstlendiği (Yapım: Havass Yayınları) “Bir Küçük Burjuva Aydının Güncesinden” adlı bir film vardı. Adını bugünü bırakın yapıldığı dönemde de hiç kimsenin hatırlaması mümkün değildi. Ancak bu girişim Aytunç Altındal’a kitap-dergi yayıncılığının ötesinde gösteri dünyasına da taşımıştı. Yapım, Aytunç Altındal ismine yapılmış bir yatırımdı ve değerdi, ama “Sakıncasız” oyunu gerçekten büyük bir prodüksiyondur ve işin gereği olanın ötesinde çok para yatırılmıştı.

sınıflar-üstü siyasi bir rol üstlenen yönetici-havas takımının yeri ve rolü belirsizleşmişti. Topluma, belli sınıflara, üretime, bilimsel temelli ideolojilere ve yaratıcılığa dayalı olarak iş yapmak da zordu. Bu konuda zaten en az masrafla insanları yönlendirmenin, belli işlere katmanın yolu da muhafazakarlaşma / İslamlaşma olarak belirlenmişti. Ama bu alan da özelleşmişti, bilgi ve beceriden çok geçmişte marj-dışı olarak görülen geleneksel kadrolara ve ilişkilere dayanıyordu. Ayrıca çizgi-dışına çıkan kitle büyümüşü ve çok iştahlıydı. Artık küçük paralarla, orada burada içki, kahve ısmarlamakla, yemek yemekle işler dönmüyordu. Bu dönemde sağlı-sollu açmaza dönüşen çatışmadan geri çekilen çizgi-dışı kitleler için miting alanları, sokaklar, meydanlar dışında yeni mecralar bulundu. Çeşitli mekanlarda düzenlenen paneller, televizyon tartışma programları artık kitap-dergi yayıncılığının ötesinde önem kazanıyordu. Türkiye yeni bir gazete, dergi, radyo ve televizyon yayıncılığı ile karşılaşlıyordu. Her konunun bir veya birden fazla “bilirkişi”si çıkmıştı. Bu durumda artık ne söylendiğinden çok, reytingler önemli hale geliyor, giderek tartışma programları da tele-vole programları gibi izlenme oranlarıyla değerlendiriliyordu. Aytunç Altındal Süreç Yayıncılık ve Tanıtım ile bu pahalı oyuna prodüksiyon sahibi olarak katılmanın aksine bir yol tuttu. Yine ilkinde olduğu gibi kişisel ve ani kararlar şirketi fiili olarak kapatmadan işleri tasfiye ederek ortadan kayboldu. Aslında “Niçin Değil” dizisiyle ısrar etmediği diğer seçenek büyük bir boşluğu dolduruyor ve imkan sunuyordu. Ancak bu kargaşada bunu görececek, görse de isteyecek bir hali yoktu. Bu yayın anlayışı üzerinde başından beri ısrarla duran, yeni kuşak gençlerin yüksek lisans, doktora tezlerini ağırlıklı olarak basan İletişim Yayınevi hem yayın piyasasında egemen bir rol üstlendi, hem de yeni dönemde yeni konuların gündeme gelmesinde öncü rol oynadı. Ancak böyle bir şey Aytunç Altındal’ın amacı değildi. Onun, esas olarak başından beri amacı çeşitli, uzlaşmaz çıkarlara bölünmüş toplumla ilişkili olmak yerine, bu çıkarların üstünde toplum-üstü bir konum elde etmek, yönetici seçkin-havasın dikkatini çekmek ve içinde yer almaktı.³⁰ Toplum nasıl olsa bu yönetici-seçkin kesimi takip edecekti! Bunun için kendisinin en büyük sermayesi, ilişkisi ve bilgileri idi. Ancak dünya değişiyordu. Daha muhafazakar ve daha kıyıcı bir dünya vardı ve bilgiden çok güç, para ve şiddet öne çıkmıştı. Ayrıca özel hayatında da belli değişiklikler vardı. Ailenin desteğini (bütünüyle değil, ama gündelik işlerle sınırlı kalacak biçimde) üzerinden çekmesiyle, giderek yazdığı kitapların, katıldığı toplantıların teliflerini önemsemek durumunda kalıyordu. 1990’ların sonu, 2000’li yılların başında ilk defa ailenin dışında doğrudan başkalarının parası üzerinden iş yapmak ve işleri ellerine yüzüne bulaştıran yöneticilere-muhalefete akıl vermek üzere (!) ağırlıklı olarak Türkiye’ye döndü. Ancak bu sefer azla yetinmek durumdaydı, devlete, si-

³⁰ Seçkin-toplum ayrımı ve tersliği zorunlu olarak siyaset ve açıklama dilini de etkiliyordu. Bunun için artık parçalanmış, ayrılmış toplumu değil “kamuoyu”nu ikna etmek, kamuoyunun sesi olmak önemliydi.

yasetçilere danışmanlık olmazsa televizyonlara danışman olabilir, hatta burada starlığın yolunu açabilirdi. Medya bunun için imkanlar sunuyordu, o zaman artık kürsüyü oraya taşımali ama oranın kurallarını, hatta aşağılamalarını bile kabul etmeliydi. Aytunç Altındal çeviri, şiir ve araştırma alanında onlarca kitap yazdı. Bunlar içinde özellikle kitapları önemli ve tartışılması gerekir. Bu kitapların bazıları yıllar boyunca defalarca baskı da yapmıştır. Ancak Türkiye’de gündeme gelişi bu kitaplarda öne sürdüğü tezler, görüşleri aracılığı ile değildir. Daha çok gazete ve televizyonda gündelik olaylar ve uygulamalar karşısında ortaya çıkan aykırı görüşleri ve tavrı nedeniyledir. Dünya daha çok muhafazakarlaştıkça ve yeni bir dünya umudu azaldıkça komplo teorilerine olan ilgi çoğalıyor ve giderek televizyonların aranan bir “siyasal analizci” olarak tanıtılmasına kadar gidiyordu iş. Aslında bu kadar öne çıkması umutsuzluğun ve küre-muhafazakarlaşmanın bir ürünüydü. Türkiye’de de son dönemde bu yönde muhafazakar uygulamalar artıkça komplo teorileri de yaygınlaşıyordu. Artık bırakın sosyalistliği ve devrimi, en küçük bir toplumsal muhalefet bile gizli örgütlerin bir oyunu olarak görülüyor ve gösteriliyordu. Artık sosyalizmi, Cumhuriyet’in kuruluşunu bile bu biçimde tanımlamak için hiçbir engel yoktu! Büyük sırrı ve illüzyonu böylece daha geniş bir ortamda ve medyanın kendi doğası ve kısıcılığı içinde sahneye koydu. Bu dönem küre-muhafazakar dalga genişledikçe bilimsel yöntem de gözden düşüyor, Türkiye’nin sorunlarının anlaşılması, açıklanması ve çözümü belirsizleştikçe üniversite değersizleşiyordu. Aytunç Altındal özellikle siyasi entrika ve dini konularda medyanın aradığı ilk kişilerden biri olmuştu, toplum düzeyinde bir çözüm, yeni bir çıkış ve alternatif göremeyen herkes de buna hazırdu. Ancak Aytunç Altındal daha çok konuştukça, daha çok ekranda göründükçe, etkili olmak yerine artık itici, dinlenemez hale geliyordu. Başlangıçta kendini tanımladığı yerin tam karşısı bir yer ve göreve gelmişti. Giderek geçmişte uzak durduğu gündelik ilişkiler, çekişmeler sahası içine giriyor, pis işleri yüklendikçe en bilinen, görünen şeyleri eğip-bükmesi, zorlaması gerekiyordu. Mevcut iktidarın kısır, gündelik perspektifinin dışına çıkamaması nedeniyle çapsız, yeni bir sözü olmayan, eskinin komplo teorisi olmaya doğru hızla kayıyordu. Aytunç Altındal kimi zaman bu oyunun figüranı haline gelse de, bilgi ve birikimi, geçmiş deneyimleriyle aranan ancak artık itilmiş bir oyuncu olma özelliğini korudu. Sonunda “Atları da Vururlar” oyununun sahneye konulacağını ve küçültücü bir biçimde sahneden uğurlanacağını biliyordu. Ancak bu oyunun kuralını bilecek ve temel oyuncu olarak veda edecek kadar akıllı ve ustaydı.

Aytunç Altındal’ın sıra dışı, aykırı son medyatik şovu, ölümü oldu. Acı ama böyle.³¹ Aytunç Altındal ölümü sonrasını da ince ince ördü. Nerdeyse on beş

³¹ Aytunç Altındal’ın cenazesi Şakirin Camii’nden kalktı ve aynı yerde Karacaahmet Mezarlığına defnedildi. Niçin cenaze için Şakirin Camii tercih edildi? Bu da ilginç. Maalesef artık Türkiye’de cenazelerin olağan ritüelleri, kalktığı camiler bile bir farklılaşmayı, itişmeyi belirtiyor. Cenazenin Teşvikiye Camii, Şişli Camii, Şakirin Cami veya Fatih Camii’nden veya bir başkasından kalkmasının

yıldır kanser tedavisi görüyordu. Hatta onu yakından tanıyanlar yıllarca süren ve bitmeyen bu tedaviye, hastalığa bile kuşku ile bakıyordu. Karşılıklı sigara tütürürken nasıl kanser olduğunu veya kanserden nasıl kurtulduğunu her zamanki neşesi ve inandırıcılığı ile anlatıyordu. Benim de katıldığım bir kanser teorisi var. Yalçın Küçük bunu bilimsel bir teori haline getirdi ama halk arasında da yaygın bir inançtır. Yalçın Küçük'ten mealen aktaracak olursam, hak ettikleri yerde olmadıklarına, haksızlığa uğradıklarına inanan, büyük çıkışlar yaşayacağına inanırken büyük hayal kırıklıkları yaşayan insanların hastalığıdır kanser. Bu teoriye ben bir ek yapayım. Aslında kanser uysal bir biçimde içimizdedir, biz onu çağırırız, azdırırız, çoğaltırız. Karşımızdakilere eksikliğimizle, yokluğumuzla anlık bile olsa bir ders verirken, dikkatini çekerken, kimi zaman cezalandırırken, hayatımızla oynar, bir tür kendimizin cellatlığını yaparız. Aytunç Altındal kendisine hak ettiği yeri vermeyen yeni devlet kadrolarını, elit kesimleri, yabancı güçleri, belki ailesini de toplumu şahit göstererek cezalandırmak için yaşamı ile ilgili bir kurguyu hazırlamaktan çekinmedi. Bir yandan kanseri kendi isteğiyle çağırır ve isterken, diğer yandan vücuduna gizli örgütlerce kanser bulaştıran bir virüs aşılandığını söyleyerek ölümünün ötesinde öne çıkacak medyatik tartışmaların önünü açmış oluyordu. Bununla da sınırlı kalmadı. Aytunç Altındal'ın öldüğü gece çeşitli televizyonlarda kızı olarak boy gösteren, yakınlarının bilmediği "manevi kızı" ortaya çıktı ve ailesinin ve öz kızının önüne geçti. "Babasının" ölümünün şüpheli olduğunu, bir ay öncesinden hiç belirtisi olmadığı halde akciğer kanseri teşhisi konulduğunu ve hastalığın kısa zamanda bütün evreleri atlayarak ölüme neden olduğunu savundu, hastalığın aşılandığı (zehirlenme) şüphesiyle resmi mercilere suç duyurusunda bulunacaklarını söyledi. Bu, elbette her şeyi değersizleştiren, ölüm gibi somut bir gerçeğin sunuluşunu bile tartışmalı, iğreti hale getirerek bir başka olay üzerinden curcunaya dönüştürerek toplumsallaştıran / magazinleştiren, medyanın sevdiği bir konuydu.

ayrı bir anlamı (şifresi!) var. Şakirin Cami geleneksel cemaat seçkinlerinin dışında yeni palazlanan ve İslamiyet'i küreselleşme ile uyumlu olarak özelleştiren, daha dar, seçkin bir kesimin anlayışını temsil eden, değişik bir mimari anlayışla yapılan bir camiiydi. Seçkin-İslamcı kesim, partili, gazeteci, üniversite mensubu, yazar, büyük iş sahibi, bürokrat, siyasetçi, idareci, aydın artık kendi İslam anlayışını geleneksel İslam anlayışı ve onun dar seçkinlerinden (cemaatten) farklılaştırıyor, ucu sonu belirsiz, gizli ritüelleri olan, yanlışları olduğunda hesap vermeyi de sevmeyen cemaat anlayışından ve kadrolarından ayrılmayı bilinçli olarak seçiyordu; böylece onun kendi kitlesi üzerindeki etkisini de daraltıyordu. Bu durum camilerin ayrılmasına kadar giden bir çekişme ve itişmeye de neden oluyordu. Bu itişmede Aytunç Altındal daha dar, seçkin-İslamcı kesimden, devlet-camii cemaatinden yanaydı ve zaten kendi rolünün Amerika'da yaşayan sivil cemaat-cami geleneğini temsil eden İslamcı lider tarafından çalındığı inancındaydı. Kendi mi istedi, yoksa başkaları mı Şakirin Camii'ni tercih etti, bunun bir önemi yoktu, seçim itişme içinde tercih edilen tarafı doğruluyordu. (Şakirin Cami ile ilgili bir yazı için bkz. Hülya Biçer, "Günümüzde Cami Mimarisinde Geleneğin Belirsizleşmesi ve Eklektizm: Postmodern Cami Anlayışı Olarak Üsküdar Şakirin Camii Örneği", *Sosyoloğa*, Sayı: 1, İstanbul, Ocak-Haziran 2011.)

İçinde her şey vardı. Bir başka ülkede olsa, ölüye ve ardında kalanlara hürmeten ciddiye alınmayacak bu kız ve söyledikleri ciddiye alındı, cenazenin defni öncesinde de insanların acılarını yaşamalarını engelleyecek biçimde Aytunç Altındal'ın tabutunun başında (dışarıda değil) televizyonlara aynı konuşmaları yaptı. Artık Aytunç Altındal'ın damadı, vasiyeti gibi yeni curcunaların da önü açıldı. Aytunç Altındal daha önce de pek çok söyleşide kendi hastalığını esrarengiz bir tarzda tanıttığı, çeşitli istihbarat örgütleri tarafından defalarca öldürülmek istendiğini söylediği için yeni kızının iddialarını pekiştiriyordu. Aytunç Altındal kendi ölümünü medya diliyle söylersek başka olaylarla "köpürttü". Abdurrahman Dilipak gibi geçmişte birlikte programlara çıktığı medyatik birine kanser olmadan önce ve ölümünden az bir zaman önce arayarak vasiyetinin (alkışlarla değil) "Müslüman usullere göre gömülmek"³² olduğunu söyleyecek ve cenazede bu yönde ona bir rol verecekti. O da bu vasiyeti medyatik bir tartışma biçimine getirmeyi üstlendi. Aytunç Altındal adeta seçkin dini bir lider gibi tekbirlerle uğurlandı! Şansız kaderi de güldü ve tabutuna göz kırptı. Cenazesinin kalkacağı öğlen vaktinde ünlü bir işadammın da cenazesi aynı camiden kalkıyordu. Aytunç Altındal'ı tanıyan, ancak belki de cenazesine gelmeyecek olan pek çok tanınmış işadamı, yaşlı, ağır, pahalı takım elbiseli, eski tüfeklerden olduğu belli olan yönetici seçkin-havas da cemaat arasındaydı. Bu birliktelik Aytunç Altındal'ın karizmasının bir ürünü olarak algılandı. Manevi kızı bir gece önce Aytunç Altındal'ın İslami gizli ilim ve bilgilere sahip "Havas'ül Havas" sıfatına sahip biri olduğunu söyleyerek, adeta bütün siyasetlerin ve görüşlerin üstünde yeni bir cemaatin yolunu açmış ve kendisini de bir müridi gibi tanıtmıştı.³³ Bu zaten Aytunç Altındal'ın kendisinin söylediği ve yine el atından yaydığı bir şeydi.³⁴ Aytunç Altındal ancak ölümüyle yönetici-seçkin havas içine kabul edilmiş oluyordu. Bütün yaşamı boyunca amaçladığı şey nihayet ölümüyle gerçek olmuştu! Cenazesi aslında apaçık olan, ama anlaşılması gereken geriye bırakılmış bir anahtar, bir koddu! Cenazede her kesimden insan vardı. İstanbul Belediye başkanı,³⁵ Atatürkçü aydınlar, Alperenler, mücahitler, ulusal solcular, işadamları,

³² Burada elbet Uğur Mumcu'nun dini seremonilerin yerine geçen, onu önemsiz hale getiren cenazesindeki uygulamalara atıf yapılıyordu.

³³ Cenazede Aytunç Altındal'ın manevi kızı olduğunu söyleyen hanımın parmağında elleriyle konuştuğu, üzerinize atılacakmış gibi duran kocaman, madeni bir kurt yüzüğü takılıydı. Sanırım bizim bildiğimiz anlamdan farklı bir anlamı olan, hediye bir yüzüktü. Yine bırakılan bir kod, bir şifre, yine bir gizem! Aslında yüzük değil, kızın kendisiydi işaret!

³⁴ Sanırım yüzüklerin de bir efendisi var!

³⁵ Yeni seçime hazırlanan İstanbul Belediye Başkanı Kadir Topbaş (aslında bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu ikili cenazede) Aytunç Altındal'ın kızına taziyelerini bildirirken Başbakan Erdoğan adına ve onun isteğiyle cenazede olduğunu söylüyordu. Herhalde cemaatten ve gece-gündüz medyada cenazenin yer alışından etkilenmişti. Bizim de elimizi sıktı.

seçkin ağır abiler, medyadan yüzü botokslu hanımlar,³⁶ eski Havasçılar, herkes oradaydı.³⁷⁻³⁸ Bu, televizyon, gazete ve sosyal medyada geniş bir biçimde kendi istediği biçimde yer alış Aytunç Altındal'ın aslında ölürken tasarladığı son medyatik başarısıydı. Bu kadarını da herhalde ummamıştı!

Kendisine yakıştırmaz ve hoşlanmazmış gibi görünse de Aytunç Altındal'ın toplumsal ve tarihsel olayları komplocu bir sunuş tarzı vardı. Bu sunuş, olayların gizemini çözen, anlayan, ihtar eden, önlem alan, üstün, bilge kişileri, kendisini öne çıkardığı gibi, toplumsal ve tarihi mücadele de bu her şeyi bilen, külyutmaz, üstün kişiler ile gizli örgütler arasındaki bir savaşa dönüşüyordu. Olayların bu kavranış biçimi doğal olarak aşılama bir tarihi, doğaüstü / insanüstü güçlere dayalı metafizik bir açıklamayı, olayları gören, geleceği sezen gizemli kişileri ve peygamberce vahiyleri de olağan kılıyordu. Bu sunuş biçimi gerçeğe, topluma, tarihe sahip çıkmak yerine kişilere sahip çıkan ve yücelten, onların peşinden giden teslimiyetçi, kolaycı aydınlara, kendi kaderlerini kendilerinin değiştireceğine inanmayan tembel kitlelere yönelik bilinçli bir seçimdi. Bunun için elinde işe yarar, sonsuz bir bilgi / çözüm kaynağı olduğu ama bunun hepsinin herkese açıklanmayacağı (büyük sır) anlayışını yaygınlaştırdı. Ayrıca sırra vakıf olduğu için elinde kaynağı belirsiz, maddi anlamda büyük bir zenginlik ve güç bulundurduğu havası da gizemin ve oyunun sürmesini sağlayan en önemli öğeydi. Bu nedenle belli zamanlarda da olsa ortaya çıkıp eli açık, dağıtıcı olmak, yerli, yabancı (birbirine karşıt olması daha iyi) önemli kişilerin dostu olduğunu göstermek, seçkin kurumlardan (yabancı olursa elbet daha etkiliydi) davetler almak veya almış görünmek de bir zorunluluktaki. İnsanlar Aytunç Altındal ile ilişkilerinde herkese açık, öğrenilebilir belli bir yöntemi veya dünya görüşünü paylaşmak yerine, seçkin belirli kişilerin vakıf olabileceği

³⁶ Arkadan vücudu Victoria Secret mankenlerine, önden ise belirsizleşmiş, köşeli yüzü Michael Jackson'a benzeyen gözden düşmüş bir televizyon yıldızı, Aytunç Abi'nin "kızkardeşi" (herhalde "televizyon kızkardeşi") olduğunu söyledi ve Aytunç Abi'nin İsviçre'den cenaze için gelmiş, punkçı, satanist kızına (Emine) "niçin babasıyla yeteri kadar ilgilenmediği" konusunda hesap sordu! Kızcağız acılıydı ama kibardı, sesini çıkarmadı. Hemen yanında Aytunç Abi'nin o gece kızı olan türbanlı hanım vardı. O da sesini çıkarmadı. Aytunç Abi'nin birlikte programlar yaptığı televizyon kızkardeşi tartışma programlarındaki gibi ataktı, ama herhalde bu aralar işsiz kalması canını sıkıyordu. Herkes bir fırsat arıyordu, bu nedenle sabırsız ve hırçındı. Aytunç Abi'nin o gece olan kızı da bir müddet sonra Aytunç Abi'nin gerçek kızının yanında kimse tarafından önemsenmediğini görünce canı sıkılarak ilgi göreceği ayrı bir yere gitti!

³⁷ Betül çok istemesine rağmen mazereti nedeniyle cenazede bulunamadı. Aslında aramızda Aytunç Abi'yi sürekli gören, sık sık bir arada olan, kahve içen, konuşan eskinin genç kuşağından tek kişiydi. Ama bu, sevgi ve nezaketin, hiçbir beklentisi olmayan saf saygının gereğinden başka bir şey değildi. Aytunç Abi de bunu bildiği için gelecekle ilgili şifreli, gizemli konuşmalar yapmaktan kurtulur, daha neşeli, daha samimi, daha babacan olurdu.

³⁸ Aytunç Altındal farklı siyasetten, görüşten, bankacıdan üniversite mensubuna, ressamdan şaire, milletvekilinden işadamına değişik kesimlerden kişilerle bir araya gelmekten hoşlanırdı. Kim olursa olsun etkilenmediği, tam tersine etkilediği için cenazesinde böyle karışık bir topluluğun olması şaşırtıcı değildi.

büyük bir sırrı veya ilişkileri ondan öğrenerek yaşamlarını değiştirmeyi ve farklılaştırmayı umuyordu.³⁹ Böylece, öğrendikleri ile okur-yazar olarak kendini geliştirmek, zenginleştirmek yerine sadece Aytunç Altındal'ın müridi olunabiliyordu.⁴⁰ İnsanların sabırla büyük sırrı öğrenmek için uysal bir biçimde olgunlaşmaktan başka yapacağı bir iş yoktu. Ancak kendi hayatlarını değiştirmeyen bu beklemenin de sonu yoktu. Bu nedenle kalıcı müritler veya içe kapalı bir cemaat oluşturmak da mümkün olmadı. Zaten biraz marifeti olan ve durumu anlayan, fırsat bulunca kendi müritlerini oluşturma çabasına girdi. Aytunç Altındal başka türlü söyleyeceklerini kimseye dinletememiş, kendini önemsetememiş, görüşlerini paylaşamazmış gibi değerlendirdi yaşamının son dönemini. Bir tür Kurtlar Vadisi dizisinin "Ak Saçlılar" heyetinin (her daim, her ne oluştursun "devletin sadık bekçisi" olan toplum-üstü, koşullar-üstü elit/havas kadronun) ete, kemiğe bürünmüş, akıl verici, gizli bilgilere sahip bir aktörü olarak karşımızda olmaktan, bu rolü benimsemekten kaçınmadı. Kurtlar Vadisi dizisini izleyenler ile Aytunç Altındal'ın katıldığı tartışma programlarını izleyenler aynılaştığı gibi kurgu ile gerçek birbirine karışarak iğreti gerçeklik geçerli doğru olarak toplumsallaştırıldı. Aytunç Altındal gerçekten çok zeki bir insandı. Eminim bütün bunlara yerinden kıs kıs gülüyordu.

Aytunç Altındal etkili bir sesi olan, hoş sohbet, bilgili, birikimli, sıra dışı, medyatik biriydi. Ricat devrine özgü Doğucu, emperyalizm karşıtı, Batı'ya şüphe ile bakan aykırı bir sosyalistti. En azından öyle başlamıştı. Ancak Türkiye merkezli bu aykırılık akıldışı/doğüstü, aşkın büyük örgütlerin dünyayı belirledikleri, insanların ortadan kaybolduğu, edilginleştiği veya şövalyece öne çıktığı medyatik-muhafazakar bir showa dönüştüğünde karşıt gerçekliğin anlaşılmasına zarar verdi. Kişisel olarak öne çıktı, tüm Türkiye'de bilinir oldu, ama artık ne savunulan bir toplumsal gerçeklik ve tarih görüşü, ne Doğru, ne sosyalizm, ne de İslamiyet ve Türklük vardı. Aykırı, sıra dışı bir aydın olarak başladı yayın hayatına, ama ilginçtir, medyada görünür hale geldikçe daha çok anlaşılmaz, aykırı, sıra dışı, gizemli

³⁹ Aytunç Abi'nin dil-kelimeler üzerinde yaptığı kaydırmalar, şaşırtmalar, isimler ve kavramlar üzerinden yeni anlamlar çıkarması da yapay, ayırtırmaya dayalı gizemin bir parçasıydı. Kelimeler gerçeği anlatmıyor, "bir bilen" gerekiyordu! Her şeyi anlaşılmasız, bilinemez gösterince şifreleri bilmek önemli oluyordu. Bu nedenle dil ve anlatım, uygulamalar giderek bir şifreye dönüşüyordu.

⁴⁰ Aytunç Abi'nin çevresindeki gençler hep değişti ama Aytunç Abi'nin konumu hiç değişmedi. Kimi zaman sosyalist, kimi zaman mücahit, kimi zaman milliyetçi, kimi zaman artist, her neyse, her seferinde farklı insanlar geldi, geçti. Geldiği kökene ve meşrebine göre onun ne söyleyeceğine dikkat eden, ona ihtimam gösteren, onu nadir bir insan, bilge, ermiş, aziz, teorisyen, en büyük sosyalist, en büyük Türkçü veya Müslüman olarak değerlendiren gençler (müridler) değişiyor, ancak Aytunç Abi bütün bunların üstünde görüşler-üstü, toplum-üstü, koşullar-üstü, hatta zaman-üstü (bilici/kahin/sifre çözücü) olarak aynı kalıyordu. Yaşlandığını görmesek onun büyüğü "kutsal kase"yi çoktan bulduğuna ve ölümsüzlüğüne hükmedebilirdik. Bu gerçekten büyük bir marifetti. Ancak değişik kuşaklardan müridler birbiri ile karşılaşmadığı, sürekli değiştiği için bir tanışıklık, birikim ve ortaklık mümkün olmuyordu. Belki de becerikli bir mürid çıkar, Aytunç Abi'nin "postuna" oturup bunu sağlar! İnsanlar onun boşluğunu hissediyor!

ancak sıradan, olağan biri haline geldi. Bu aykırılık ve sıra dışılığı verili dünya düzenine karşı bir muhalefeti belirtse bile verili dünya düzenini değiştirmeye yönelik bir temele sahip olmadığı için kimi zaman yel değirmenleriyle savaşılan bir Don Kişot, kimi zaman da şövalyece görülebilecek bir yaşam ve kişilik olarak öne çıktı. Görüşleri Türkiye'nin kaderi üzerinde bilinçli olarak katkıda bulunduğu gizemli bir haleye ve spekülasyona dönüştü.

İlk duyduğumuzda Betül ile birbirimizle paylaştığımız gibi "Aytunç Abiyi kaybettik."

Biz onu gerçekten çok sevdik.

Aytunç Altındal gençliğimizin önemli bir figürüydü, sonra herkesin aykırı ama olağan medyatik bir figürü oldu. Bu yazı keşke keyifli anılardan, ona karşı duyduğum saygı-sevgiden, abartılı duygulardan, acımızdan oluşsaydı. Daha çok içime sinerdi. Türkiye'de artık cenazeler bile bir sükûnet içinde, uhrevi bir hava içinde yapılamıyor, bir koşuşturma, telaş, öne çıkma, tanışma, görme, ağırlama, "cenazeyi defnetme" yerine, "ölüyü gömme" ve bir an önce arabalara atlayıp geri dönme çabası egemen oluyor. Gündelik yaşamın telaşından kopup cenazede bile kendi içinizde duygularınızla buluşmanıza, sevdiklerinizin ardından yaşadığınız güzel anılarla baş başa kalmanıza, yaşamı ve ölümü sindirmenize izin verilmiyor. Aytunç Altındal'ın cenazesinde kaosun belirgin olarak öne çıkmasına ölüm gecesinden başlayarak defin işlerine kadar medya da katıldı. Ortaya çıkan yaygara, tiyatro can sıkıcıydı, acımızı, anılarımızı yaşamamıza ve paylaşmamıza engel oldu. Oysa o kadar güzel şeyler var ki birbirimize yaşattığımız. Gençliğimizin izlerini takip etmek, öyle veya böyle kimliğimizi oluşturan insanlara veda etmek ve aynı zamanda onlarla bağımızı sürdürmek, simsiyah saçlarını, bıyıklarını, sevecen, keyifli sohbetini hatırlamak, neşeli, nazık, içten, her zaman umutlu, abartılı, aykırı, sıra dışı güzel bir insanı hayatımıza anlam katan, zenginleştiren küçük küçük şeyler içinde anmak, yaşattıklarını paylaşmak isterdim. Çay içmemizi, yayınevinde ısmarladığı lahmacunu, diğer arkadaşlarla birlikte keyifle yememizi, her zaman boyalı, parlak ayakkabılarını, traşlı yüzünü, şövalye yüzüğünü, beyaz pardösüsünü, şık ceket ve kravatlarını eksiltmeden yaşlandıkça daha da güzelleştirdiğini, yakışıklı, kibar bir beyefendi hale geldiğini, bütün bunlara nasıl özendiğini anlatmak isterdim. İlk telif kitabımdan kazandığım parayla aldığımız ince altın yüzüklerin aramızda oluşturduğu bağı hatırlattırdım.⁴¹ Teşvikiye'de reasüranstan geçerken her zaman

⁴¹ "Niçin Değil" dizisi içinde Aytunç Abi benim de bir çalışmamı yayınlamak istedi. Bu dizi içinde ilk kitabım olan ve Baykan Sezer'e ithaf ettiğim *Niçin Arabesk Değil?* adlı çalışmam yayınlandı ve aldığım ilk telif ücretiyle Aytunç Abi'yi de duygulandıran, halen taktığımız ince altın yüzükleri almıştık. Aradan otuz yıl geçtikten sonra Betül gelemeyişi için onun cenazesinde en özel hediyesi elinde takılı olarak gelen tek kişi bendim. Betül gelse de yüzüklerden biri kayıptı zaten. Enez'de sahilde mayolarımızla otururken, bir arkadaşımız "bak şimdi yüzüğünü kaybedip, sonra bulacağım" dedi, okus pokus yaptı, ama gerçekten yüzük kayboldu. Kız çok üzüldü, akşama kadar kumda Betül'ün yüzüğünü aradı, ama bulamadı!

oturduğu masaya bakıp merhaba demeyi, onunla keyifli sohbetler yapmayı, daha çok dinlemeyi, kahve içmeyi, onun gizemli, samimi, hep bize özelmış havasıyla yaptığı konuşmaları çok özleyeceğiz. Aytunç Abi'nin serüvenini, zengin, büyük dünyasını, yarattığı şaşalı görüntüyü, renkli kişiliğini, işleri yönetme becerisini, bütün bu ihtişam içinde ulaşılmazlığını ama bunların diyeti olan kederli, acınacak yalnızlığını Orson Welles'in Yurttaş Kane filmindeki karaktere benzetirdim. Onca biriktirdiği şeye rağmen, kenarda kalan yoksulluğundaki küçük "tahta at" aradığı ve sahip olduğu tek zenginlikti. O nedenle ben onu hep ricat halinde ama gururlu Doğucu-Anadolucu sosyalist haliyle hatırlayacağım. Kirli sakallı, Kuva-yı Milliye kalpaklı, size garip bakan, hatta kendine şaşmış gibi görünen, gençliğinden kalan böyle siyah-beyaz bir fotoğrafı var.⁴² Ama bizim tanıdığımız Aytunç Abi'ye hiç benzemiyor. Aytunç Abi kibar, şık, seçkin zevkleri olan, yaşamayı seven, dost canlısı, sizi gördüğüne gerçekten sevinen, öven, gözlerinin içinin güldüğünü gördüğünüz biriydi. Bu hiç değişmedi. Bugün gençliğimin bir parçası daha elimden kaydı gitti. Daha çok yaşlandım. Şakirin Camii'nden Üsküdar'a yürüyerek indim. Üsküdar'dan Beşiktaş'a giden vapurda dışarıda oturdum. İstanbul'da şehrin kargaşa ve itişmesinden kaçabileceğiniz tek yer, talihiniz varsa bulabileceğiniz تنها Boğaziçi vapurları. Kasımın sonu olmasına rağmen yaz güneşi vardı. İnsanlar ne kederli, ne de sevinçli görünüyorlardı. Sıradan bir gündü. Dışarda oturdum. Yüzümü güneşe döndüm, gözlerimi kapattım. Gençliğimi hatırladım ve el salladım.

Eve geldim. Yorgundum. Çalışma masasının camının altına cenazede yakama taktığım fotoğrafı yerleştirdim. Sonra birlikte bir fotoğrafımızın olmadığını farkına vardım. Genellikle böyle oluyordu, sevdiklerimizle daha az fotoğraf çektiyoruz dedim içimden. Ama birlikte olduğumuz bir yazı olacaktı. Ve ilk cümlemi yazdım.

Aytunç Altındal 18 Kasım 2013'de hayatını kaybetti. Kendisini sevgi ve rahmetle anıyoruz.

⁴² Aytunç Abi'nin bu fotoğrafı çeşitli web sitelerinde yer alıyor. Sanki Çarlık Rusyası ordularına esir düşmüş, yorgun, asi bir Çerkes isyancısı, kimlik tespiti ve fişleme için fotoğraf çekirmek zorunda kalmış gibi bir hali var. Bu halde olmayı kimse istemez elbette. Bu nedenle fotoğraf zaman-dışı, aykırı, sıra dışı görünüyor. Ama giderek bu özellikler nedeniyle "ölümsüz"ün sanki bir anını yakalayan bir belge oluyor.